

O srečnem življenju

Dialog O srečnem življenju je potekal jeseni leta 386. Razgovor je potekal na Avguštinov rojstni dan v kraju Cassiciacum, ki se je verjetno nahajal v bližini Milana. Spomladi leta 387 je bil Avguštin krščen v Milanu. Prevod, ki je objavljen v tej številki Tretjega dne, se dogaja prvi dan dialoga. Pred prvim dnem ima delo še uvod, sledita pa še drugi in tretji dan.

Prvi dan

[6] Na novembrske ide¹ sem imel rojstni dan. Po tako lahkem zajtrku, da ne bi nič obremenjeval duha, sem vse, ki se nismo zbrali skupaj samo tistega dne, ampak vsak dan, poklical, da smo se posedli v kopališču². Kajti ta odmaknjen prostor se je pokazal primeren času. Tam pa so bili (zdaj si jih namreč zaradi tvoje edinstvene dobrotljivosti ne pomišljam napraviti znane po imenu): kot prva moja mati, po čigar zaslugi, verjamem, je vse, kar živim, moj brat Navigij, poleg tega pa še moja someščana in učenca Trigecij in Licencij. Ne bi hotel, da manjkata niti Lartidijan in Rustik, moja bratranca, čeprav se še nista šolala niti pri gramatiku. Menil sem, da je njuna zdrava pamet nujna za stvar, ki sem jo zasnoval. Z nami je bil tudi moj sin Adeodat, po letih najmlajši med nami, vendar njegova nadarjenost, če me ljubezen ne slepi, obeta nekaj velikega. Ko so prisluhnili, sem začel takole:

[7] "Se vam jasno zdi, da smo sestavljeni iz duše in telesa?"

Čeprav so se vsi strinjali, je Navigij odgovoril, da ne ve.³ Rekel sem mu:

"Ne veš popolnoma ničesar⁴ ali je treba to šteti med nekaj stvari, ki jih ne veš?"

Rekel je: "Menim, da nisem neveden v vsem."

"Ali nam lahko poveš za nekaj od tega, kar veš?"

"Lahko," je rekel.

"Če ni preveč neprijetno," sem nadaljeval, "navedi nekaj!" In ko je pomišljal, sem mu rekel: "Ali veš vsaj to, da živiš?"

"Vem," je odgovoril.

"Veš torej, da imaš življenje, če nihče ne more živeti drugače kot v življenju."

"Tudi to vem," je rekel.

"Ali veš tudi to, da imaš telo?"

Pritrdil je.

"Torej že veš, da si sestavljen iz telesa in življenja."

"Vem vsaj to, toda nisem prepričan, ali obstaja edino to dvoje."

"Torej," sem dejal, "ne dvomiš, da obstaja to dvoje – telo in duša, nisi pa gotov, ali obstaja še kaj drugega, kar služi k dopolnitvi in dovrstitvi človeka."

"Tako je," je dejal.

"Kakšna je ta stvar, bomo raziskali kdaj drugič, če bomo mogli," sem rekel. "Zdaj pa, ko vsi priznavamo, da človek ne more biti niti brez telesa niti brez duše, vas že vse skupaj vprašam naslednje. Zaradi katerega od teh dveh iščemo hrano?"

"Zaradi telesa," je rekel Licencij.

Ostali pa so se obotavljali in med seboj različno razpravljali, kako se more zdeti, da je hrana potrebna zaradi telesa, ko pa je jasno, da je potrebna zaradi življenja in življenje se tiče le duše.

Nato sem vprašal: "Se vam zdi, da hrana spada k tistemu delu, za katerega vidimo, da zaradi hrane raste in postaja močnejši?"

Vsi razen Trigecija so se strinjali. Rekel je namreč: "Zakaj jaz nisem zrasel v skladu s svojo ješčnostjo?"

Odgovoril sem mu: "Vsa telesa imajo po naravi določeno mero⁶ in preko te velikosti ne morejo iti. Vendar postanejo manjša od te velikosti, če jim manjka živil. To zlahka opazimo pri živini in nihče ne dvomi, da telesa vsega živega shujšajo, če se jim odtegne hrano."

"Da, shujšajo, vendar se ne zmanjšajo," je rekel Licencij.

Dejal sem: "Meni to zadostuje za to, kar hočem: kajti vprašanje je, ali se hrana tiče telesa. Tiče pa se ga, saj odrekanje hrane privede do mršavosti."

Vsi so se strinjali, da je tako.

[8] "Kaj je torej z dušo?" sem rekel. "Ali nima nobene lastne hrane? Ali se vam zdi, da je njena hrana znanje?"

"Jasno," je rekla mati. "Verjamem, da nobena druga stvar ne redi duše kot razumevanje stvari in znanje." In ko je o tem mnenju Trigecij izrazil dvom, je nadaljevala: "Nas nisi ti sam danes poučil, odkod in kje se hrani duša? Kajti rekel si, da si šele po precejšnjem delu kosila opazil, katero posodo uporabljamo, ker si premišljeval o ne vem katerih drugih stvareh, vendar se tvoje roke in usta niso vzdržala hrane. Kje je bila torej tvoja duša v tistem času, da tega, medtem ko si jedel, ni opazila? Verjemi mi, duša se hrani odtod in na takih gostijah – to je s premišljevanjem in svojimi mislimi, če po njih lahko kaj dobi."

Ko so završali v dvomih zaradi tega, sem rekel: "Ali ne priznate, da so duše zelo učenih ljudi daleč polnejše in večje od duš neizobraženih, da so tako rekoč v svoji vrsti?"

"Jasno," so rekli.

"Torej lahko pravilno trdimo, da so duše tistih, ki niso izobraženi v nobeni vedi in niso zajeli nič od lepих umetnosti, mršave in tako rekoč izstradane."

Trigecij je na to rekel: "Menim, da so tudi njihove duše polne, toda polne napak in malopridnosti."

"Verjemi mi," sem rekel, "to je sama neke vrste jalovost in nekakšna lakota duš. Kajti kakor se telo zaradi odtegovanja hrane večinoma okuži z boleznimi in garjami in te napake na njem izdajajo lakoto, tako so tudi njihove duše polne bolezni, ki kažejo na lakoto svoje vrste. Vsekakor so stari⁷ želeli, da sama *nequitia*,⁸ mati vseh napak, izhaja iz tega, kar je *nequitiam*,⁹ to je iz tega, kar ni nič. In tej napaki je nasprotna tista krepost, ki se imenuje *frugalitas*.¹⁰ Kot se torej ta imenuje po *frux*,¹¹ to je po *fructus*¹² zaradi nekakšne plodnosti duše, tako nosi ime prejšnja *nequitia* po jalovosti, to je po *nihil*.¹³ Nič je namreč vse, kar razpada, se razkrajaja, kar se raztaplja in tako rekoč vedno propada. Zato takim ljudem vedno rečemo propadli. Nekaj pa gotovo obstaja, če ostaja, če obstane in če je vedno tako, kot je krepost.¹⁴ Največji del tega, prav tako pa tudi najlepši, se imenuje zmernost in urejenost¹⁵. Toda če je to preveč nejasno, da bi vi to že lahko videli, gotovo lahko priznate to, da obstajata, če so duše neizobraženih tudi same polne, tako za telesa kot za duše dve vrsti živil: ena zdrava in koristna, druga pa nezdrava in kužna.

[9] Ker je tako, menim, da moram na svoj rojstni dan, ker smo se zedinili, da sta v človeku dve stvari – to je telo in duša –, pripraviti malo obilnejši obed ne samo za naša telesa ampak tudi za duše. Povedal vam bom, kaj bo ta obed, če ste lačni. Kajti če bi vas poskušal nahraniti po sili in bi vam bila hrana še zoprna, bi zaman trošil trud in bi moral raje moliti, da bi si močnejše želeli take pojedine kot pa tiste za telo.¹⁶ To bo tako, če so vaše duše zdrave. Kajti bolne, kot to vidimo med boleznimi na samem telesu, njim namenjeno hrano zavračajo in jo izbljuvajo."

Vsi so s samim izrazom in s pritrdilno besedo izjavili, da želijo sprejeti in pogoltniti, kar koli sem pripravil.

[10] In spet sem začel: “želimo biti srečni.”¹⁷

Komaj sem to izustil, že so planili nasproti s soglasnim pritrdjevanjem.

“Ali se vam zdi,” sem vprašal, “srečen tisti, ki nima tega, kar si želi?”

Rekli so, da ne.

“Kaj? Srečen je tisti, ki ima, kar želi?”

Nato je rekla mati: “Če želi in ima dobre stvari, je srečen, če pa si želi slabega, je nesrečen, čeprav to ima.”¹⁸

Nasmehnil sem se ji in vzkipele od veselja: “Mati, dosegla si sam grad filozofije. Kajti tebi je brez dvoma manjkalo samo besed, da zdaj nisi povedala kot Tulij, čigar besede o tej misli so naslednje. Kajti v Hortenziju, v knjigi, ki jo je napisal kot hvalnico in obrambo filozofije, je rekel:

„Toda glej, res ne filozofi, vendar vsi, ki so spretni v razpravljanju, trdijo, da so srečni tisti, ki živijo tako, kot sami želijo. To je gotovo narobe; kajti želeli si to, kar se ne spodobi, je samo po sebi najbolj nesrečno. In ni tako nesrečno, če ne dosežeš tega, kar si želiš, kot si želeli doseči to, kar se ne sme. Pokvarjenost želje namreč komu prinese več slabega kot usoda dobrega.“

In pri teh besedah je tako vzkliknila, da smo mi popolnoma pozabili na njen spol in smo bili prepričani, da z nami sedi kakšen velik mož;¹⁹ medtem ko sem jaz razumel, kolikor sem mogel, iz katerega in kako božanskega izvira pritekajo te besede.²⁰

In Licencij je rekel: “Toda pojasniti moraš, kaj bi si vsak moral želeli in po čem bi moral koprneti, da bi bil srečen.”

Odgovoril sem: “Povabi me na svoj rojstni dan, ko se ti bo zdelo; kar koli boš postavil predme, bom rad sprejel. Prosim te, da se pod tem pogojem gostiš danes pri meni in ne zahtevaš tega, kar morda ni pripravljeno.”

Ko mu je bilo žal sicer skromnega in obzirnega poziva, sem rekel: “Torej smo si edini, da ne more biti srečen niti ta, ki nima tega, kar si želi, niti vsak, ki ima to, kar si želi?”

Strinjali so se.

[11] “Kaj pa to: se strinjate, da je nesrečen ta, ki ni srečen?”

Niso pomišljali.

“Torej je vsak, ki nima tega, kar si želi, nesrečen.”

To so vsi odobravali.

“Kaj mora torej človek zbrati skupaj, da je srečen?” sem vprašal. “Kajti morda bo tudi to ponujeno na tej naši gostiji, da se ne bo prezrlo Licencijeve želje. Menim namreč, da mora dobiti to, kar ima, ko si želi.”

Rekli so, da je to razumljivo.

“To mora torej vedno obstati in ne sme biti odvisno od²¹ usode ali biti podvrženo kakršnim koli naključjem.²² Kajti kar koli je smrtno in minljivo, tega ne moremo imeti, kadar želimo in kakor dolgo želimo.”

Vsi so temu pritrdili, samo Trigecij je oporekal: “Toda obstaja mnogo srečnih ljudi, ki imajo minljivih in naključju podvrženih stvari, vendar prijetnih za to življenje, nako-pičenih v obilju in jim ne manjka ničesar od tega, kar si želijo.”

Rekel sem mu: “Se ti zdi srečen človek, ki se boji?”

“Ne,” je odgovoril.

“Torej je možno, da se nekdo, ki lahko izgubi, kar ima rad, ne boji?”

“Ni mogoče,” je rekel.

“Lahko pa se te slučaju podvržene stvari izgubi. Torej človek, ki ima rad in ima v lasti te reči, ne more biti na vsak način srečen.”

Nič ni ugovarjal.

Na tem mestu pa je rekla mati: “Čeprav je gotov, da vsega tega ne bo izgubil, se s takimi stvarmi vendarle ne bo mogel zadovoljiti. Torej je toliko bolj nesrečen, kolikor bolj je nejevoljen.”

Vprašal sem jo: “Kaj, se ti ne bi zdel srečen, če bi si postavil mejo poželenja, čeprav je bogat in ima vsega v izobilju, in če bi zadovoljen te stvari primerno in prijetno užival?”

Odgovorila je: "Torej ni srečen zaradi tistega imetja, ampak zaradi zmernosti²³ duše."

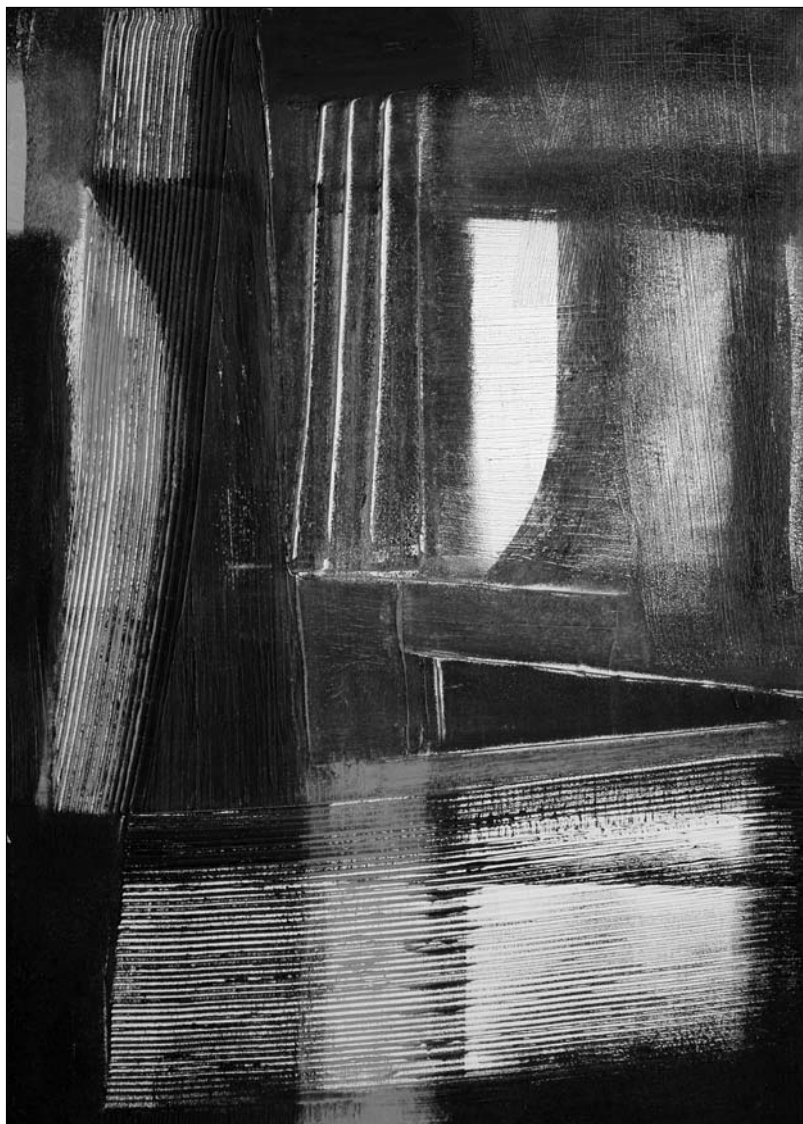
"Zelo dobro!" sem rekel: "Nobenega drugega odgovora ne bi smelo biti na to vprašanje niti ti ne bi smela odgovoriti drugače. Torej v nobenem primeru ne dvomimo, da mora človek, če se odloči biti srečen, zbirati tisto, kar ostane za vedno in mu tega ne more iztrgati nobeno divjanje usode."

Trigecij je na to rekel: "O tem smo se že zdavnaj strinjali."

"Se vam zdi, da je Bog večni in da večno obstane?" sem vprašal.

Licencij je odgovoril: "To je vendar tako gotovo, da vprašanje ni potrebno". Tudi vsi ostali so v pobožni vdanosti soglašali.

"Torej je vsak, ki ima Boga, srečen?"²⁴ sem vprašal. [12] Ker so to sprejeli z velikim veseljem, sem nadaljeval: "Torej nam po mo-

jem mnenju ni treba več iskati ničesar drugega kot to, kdo od ljudi ima Boga. Kajti ta človek bo gotovo srečen. O tem sprašujem. Kaj se vam zdi?”

Tedaj je rekel Licencij: “Boga ima tisti, ki dobro živi.”

Trigecij pa: “Boga ima tisti, ki izpolnjuje Božjo voljo.” Latridijan se je pridružil njegovemu mnenju.

Deček, najmanjši od vseh, pa je dejal: “Boga ima tisti, ki nima nečistega duha.”

Mati je odobraval vse, predvsem zadnje. Navigij pa je molčal.

Ko sem ga vprašal, kaj meni, je odgovoril, da mu je všeč ta zadnji odgovor. Zdelo se nam je, da ne smemo prezreti Rustika in ga ne vprašati, kakšno je o tem njegovo mnenje. Zdelo se mi je, da ne molči toliko zaradi premišljevanja, kot da ga je zadrževala sramežljivost. Strinjal se je s Trigecijem.

[13] Nato sem rekel: “Sedaj imam mnenja vseh o gotovo pomembni stvari, preko katere ni niti treba nič iskati niti se ne da ničesar najti, čeprav bi to preiskovali, kot smo začeli, zelo jasno in iskreno. Ker je danes to predolgo in trpijo duše na svojih gostijah nekakšno preobilje, če vanje plane vse preko mere in požrešno (tako namreč nekako dobijo slabo prebavo; zato se ni treba bati za zdravje duha nič manj kot same lakote), je bolje, da bi se lotili tega vprašanja jutri, ko bomo lačni, če se vam zdi. Samo s tem želim, da se radi posladkate, kar mi je kot vašemu gostitelju nenadoma prišlo na misel, naj prinesem na mizo. In če se ne motim, je to pripravljeno in začinjeno tako rekoč s shlastičnim medom – kakršne stvari se ponavadi postavijo na mizo nazadnje.”

Po teh besedah so se vsi iztegnili kakor do ponujenih jedil in so me silili, naj hitro povem, kaj je ta stvar.

“Kaj menite,” sem rekel, “da je vsa razprava, ki smo se je lotili, razen z akademiki,²⁵ zaključena?”

Ko so slišali to ime, so se trije, ki jim je bila stvar znana, živahno dvignili, kakor z dvignjenimi rokami (kakor je tudi bilo) pomagali strežniku pri delu in kazali, s kakršnimi koli besedami so mogli, da ne bodo ničesar poslušali raje.

[14] Nato sem jaz stvar zastavil takole: “Če je jasno, da ni srečen človek, ki nima tega, kar si želi (to je malo prej pokazala razprava), pa nihče ne išče tega, česar noče najti; in ti akademiki vedno iščejo resnico,²⁶ želijo jo namreč najti, želijo torej doseči razodetje resnice. Toda ne odkrijejo je, torej sledi, da nimajo tega, kar želijo, in iz tega sledi, da niso srečni. Toda nihče ni moder, če ni srečen. Torej akademik ni moder.”

Tu so nenadoma vzkliknili, kot da bi skočili na vse to. Ampak Licencij, ki je pozorneje in previdneje poslušal, se je bal pritrčiti in je dodal: “Sam sem seveda skočil skupaj z vami, če sem namreč zavpil, vznemirjen zaradi zaključka. Toda od tega ne bom pojedel ničesar, svoj del pa bom shranil za Alipija.²⁷ Kajti on bo ta poobedek ali polizal skupaj z menoj ali pa svetoval, zakaj se ga ne bi smel dotakniti.”

Jaz sem rekel: “Navigij bi se moral bolj bati slaščic zaradi bolne vranice.”²⁸

Ob tem se je nasmehnil in rekel: “Gotovo me bodo takšne pozdravile, kajti ne vem, na kakšen način je skuhamo in začinjeno²⁹ to, kar si postavil pred nas, kakor pravi Cicero o himecijskem medu³⁰ – grenkosladek je in nič ne napenja. Zato vsega z veseljem vržem vase, kolikor morem, čeprav sem svoje nebo v ustih nekoliko mučil, saj ne vidim, kako bi se moglo ta zaključek ovreči.”

Trigecij je rekel: “Nikakor se ga ne da; zato sem vesel, da sem se že dolgo tega spril z njimi. Kajti ne vem kakšen naravni vzgib ali, da povem bolj po resnici, celo Bog me je spodbujal k temu; čeprav nisem vedel, kako jih je treba zavriniti, sem jim vendarle močno nasprotoval.”

[15] Tu je Licencij vskočil: "Jaz jih še ne bom zapustil."

"Torej," je rekel Trigecij, "se ne strinjaš z nami?"

On pa je vprašal: "Se mar ne strinjate z Alipijem?"

"Ne dvomim," sem mu odvrnil, "da bi se Alipij, če bi bil tu prisoten, strinjal s tem mnenjem. Kajti ne bi mogel razmišljati tako nesmiselno, da bi se mu zdel srečen tisti, ki nima tako velikega bogastva duše, kot si ga zelo goreče želi imeti, ali da si oni ne želijo najti resnice ali da je človek, ki ni srečen, moder. To, kar se bojiš poskusiti, je namreč sestavljeno iz tega trojega kakor iz medu, moke in orehov."

"Ali bi on nasedel tej tako majhni slaščici za otroke³¹ in pustil takšno obilje pri akademikih, ki bo s svojo polnostjo zastrlo in raztegnilo to, ne vem kakšno kratko razpravo?"

Na to sem jaz rekel: "Kot da bi mi dolgo iskali nekaj izrecno proti Alipiju. Kajti on sam kar prepričljivo na tvojem telesu utemeljuje, da so zanj majhne stvari dovolj močne in koristne. Ti pa, ki si se odločil, da bo tvoje mnenje odvisno od mnenja odsotnega moža, povej, s čim od tega se ne strinjaš. Ali s tem, da ni srečen, kdor nima tega, kar si želi? Ali praviš, da oni nočejo doseči razo-

detja resnice, ki jo tako vneto iščejo? Ali se ti zdi, da noben moder človek ni srečen?"

"Gotovo je srečen, kdor nima tega, kar si želi," je odgovoril z nekakšnim jeznim rezanjem.³²

Ko pa sem rekel, naj se to zapiše, je vzkliknil: "Nisem rekel tega!". Ko pa sem ponovno namignil, naj se to zapiše, je izjavil: "Rekel sem."

In jaz sem mu enkrat za vselej zapovedal, da ne sme reči ničesar, kar ne bi temeljilo na zapisanem.³³ Tako sem držal mladeniča na trnih med sramežljivostjo in odločnostjo.

[16] Toda ko sem ga s temi besedami v šali tako rekoč izzival, naj poje svoj košček, sem opazil, da ostali o vsej stvari ne vedo ničesar in si želijo vedeti, kaj se je tako prijetno dogajalo med nama samima, saj so naju gledali brez smeha. Gotovo so se mi zdeli podobni tistim (kar se navadno zgodi), ki se gostijo skupaj s požrešnimi in lakomnimi ljudmi, pa se zaradi resnosti vzdržijo hlastanja ali pa jih od tega odvrne sramežljivost. "In ker sem jaz na gostijo povabil tudi nekoga, ki pooseblja nekega velikega človeka, in (da vse razložim) si pokazala, da sem prevzel vlogo gostitelja pravega človeka tudi na takih gostijah, me je vznemirila ta neenakost in neskladje našega omizja," sem se nasmehnil materi.

Ona pa je povsem prosto velela, naj vzamejo iz svojih zalog, kar so za mizo imeli premalo in rekla: "Povej in razkrij nam, kdo so ti akademiki in kaj želijo." Ko sem ji na kratko in jasno pokazal tako, da ni nihče od njih odšel, ne da bi vedel, je rekla: "Ti ljudje so padavičarji." (S tem imenom se pri nas široko označuje tiste, ki jih napade božjast.)³⁴ Hkrati s temi besedami je vstala, da bi odšla. In na tem mestu smo končali in se vsi veselili v smehu razšli.

Prevod: Tomaž Kremžar

1. Vsaj pogovor se je torej odvijal 13. 11. 386. Kdaj natančno je Avguštin pogovor zapisal, ni znano.
2. V antiki so Rimljani radi zahajali v kopališča, kjer se niso le telesno osvežili, ampak je bil to tudi prostor, kjer se je razpravljalo, bralo ...
3. Zanimivo je, da Avguštinu oporeka le brat.
4. Metoda spominja na Sokratovo. Avguštin začenja pri temeljnih zadevah, da vidi, v čem je problem. Brat bi lahko za vsako stvar trdil, da je ne more vedeti zagotovo – tak je bil nauk akademikov.
5. To spominja na Descartesa, ki je tudi podvomil o vsem, na koncu pa le prišel do zaključka: *Cogito, ergo sum*.
6. *Modus* pomeni mera ali merilo. Zadnji dan razgovora bo to zelo pomemben pojem.
7. Ponavadi izraz *veteres* zaznamuje prejšnje pisce. Avguštin z njim večinoma misli na Cicerona. Cicero je bil tudi tisti, ki je v latinščino prevedel grško filozofsko misel in izrazoslovje.
8. Pokvarjenost, malopridnost.
9. Zaman, brezuspešno.
10. Urejenost, poštenost.
11. Plod, sad.
12. Pridelek, donos.
13. Nič. Cicero v svojih delih Hortenzij in Pogovori v Tuskulu (3,8,18) ni tako prepričan, odkod prihajata izraza *frugalitas* in *nequitias*. Tam samo negotovo ugiba.
14. Ideje novoplatonizma, ki izhajajo že od Platona (ideje, nekaj kar obstane), so tukaj združene s stoiško krepostjo.
15. *Temperantia* in *frugalitas*.
16. Avguštin po svojih mladostnih izkušnjah želi, da bi mladi okrog njega imeli več želje po duševni hrani, kot jo je imel on.
17. Trditev, ki jo uporabi že Cicero v Hortenziju (13,4,7) in v Pogovorih v Tuskulu (5,10,28), Avguštin pa v delu Proti akademikom (1,2,5).
18. Avguštin in Monika sta naklonjena stoiškemu nauku, po katerem ima krepost odločilno vlogo pri doseganju sreče.
19. Prisotnost ženske pri takem razgovoru je bila zelo nenavadna. Avguštin mora njeno prisotnost skoraj zagovarjati.
20. Iz njenega krščanskega življenja namreč.
21. Tu stoji izraz *pendulum*, kar sicer pomeni *privesek*, kar visi z nečesa. Samo tu pri Avguštinu bi se ga dalo razumeti kot *odvisen od*.
22. Spet sklicevanje na stoiško misel. Stoiškega miru namreč usoda ne kali. Kasneje (*Retractationes* 1,2,2) mu je žal za pogosto omenjanje usode.
23. Zmernost spominja na stoike, kirenajke in epikurejce. Tudi slednji so menili, da je treba uživati zmerno, da je užitek največji.
24. Mnenje novoplatonistov in tudi krščanski pogled.
25. Avguštin je z akademiki prekinil na hitro, vendar še vedno išče, kako bi svojo odvrnitev od njih razumsko opravičil.
26. Po mnenju nove akademije moder človek sicer išče resnico, vendar ni ničesar mogoče imeti za gotovo.
27. Alipij je Avguštinov prijatelj še iz Tagasta. Je Romanijanov sorodnik, skupaj z Avguštinom je šel v Rim, kasneje v Milano in se dal skupaj z njim krstiti. Pred smrtjo je postal škof v Tagastu. Sodeloval v je prvem razgovoru proti akademikom, sedaj pa je šel za nekaj dni v Milano. Družbi se bo priključil spet v drugem razgovoru proti akademikom.
28. Zaradi tega je verjetno v razgovoru bolj zadržan, zadnji dan pa se sploh ne pojavi več.
29. V izvorniku sta izraza *contortum*, *aculeatum*, kar sicer pomeni *zavito*, *zasukano* in *bodičasto*, *zbadljivo*.
30. V antiki zelo slovit med iz Atike.
31. To so v tistem času pogani očitali krščanstvu v nasprotju s filozofskimi šolami z dolgo tradicijo. Krščanstvo je po njihovem med obupanimi ljudmi širilo na ničemer temelječe upanje na srečo in je ljudem zameglilo oči, da niso videli prevare.
32. Licencij je bolj vihrave narave. Večkrat je na Avguštinovo vprašanje odgovoril prvi, z malo premisleka. Zdaj pa, ko mu je zmanjkalo argumentov, brez premisleka izjavi prvo stvar, ki se je spomni, samo da lahko ugovarja. Ko vidi, da bo izjava zapisana za vedno, se ustraši.
33. Očitno je nekakšen stenograf pisal zapiske med razgovorom, Avguštin pa jih je uredil kasneje.
34. Bolniki ponavadi padejo, ko pride napad. Tako po Avguštinovem mnenju očitno tudi akademiki. Bolezen *comitialis morbus* (grško epilepsija) se imenuje tako, ker so v primeru, da se je pojavila na zasedanje volilne skupščine (*comitia*), le-to razpustili. Prvi izraz *padavičarji* je latinski *caducarii*.